

JAN z GŁOGOWA (Głogowczyk, Glogar) – filozof, astronom, geograf, ur. ok. 1445 w Głogowie, zm. 11 II 1507 w Krakowie.

Pochodził z osiadłej na Śląsku niem. rodziny Schelingów. Od 1462 studiował na UJ, w 1465 uzyskał tam stopień bakałarza, a w 1468 magistra artium. W latach 1468–1506 wykładał na Wydziale Artium, dwukrotnie (w 1478 i w 1489) był jego dziekanem; w 1484 został członkiem Collegium Maius i prowizorem Bursy Ubogich. Otrzymał kanonię kolegiaty św. Floriana w Krakowie; opiekował się studentami ze Śląska i Niemiec (w 1487 przyczynił się do wybudowania dla nich bursy). W latach 1490–1492 był opiekunem i wychowawcą księcia litewskiego Janusza Holszańskiego. W latach 1497–1498 wykładał matematykę w Wiedniu.

J. zajmował się zwł. filozofią oraz dyscyplinami wchodzącymi w zakres jego wykładów na Wydziale Artium. Pozostawił dużą spuściznę literacką; znaczna część dzieł ukazała się drukiem już po jego śmierci, wiele pozostało w rpsach. Jest autorem popularnego w XVI w. podręcznika gramatyki *Minoris Donati de octo partibus orationis compendiosa interpretatio* (Kr 1500, 1560; frg. tłum. pol. K. Krauze-Błachowicz, AMed 15 (2002), 434–444). Traktaty gramatyczne były głównie komentarzami do *Alphabetum maius* Aleksandra z Villedieu: *Prima pars doctrinalis Alexandri cum sententiis notabilibus* (L 1525); *Exercitium secundae partis Alexandri* (Kr 1510, W 1518³); *Tertia et quarta pars doctrinalis Alexandri* ([Kr] 1525). Napisał także wiele traktatów logicznych, z których drukiem ukazały się: *Exercitium novae logicae seu librorum Priorum et Elenchorum* (Kr 1499, 1511); *Exercitium super omnes tractatus parvorum logicalium Petri Hispani* (L 1500, Str 1517); *Exercitium veteris artis* (Kr 1504, Str 1517). W rpsach pozostały m.in.: *Expositio in Aristotelis libros Priorum Analyticorum* (rps BJ 1902) oraz *Expositio in Posteriora Analytica Aristotelis* (rps BJ 2173). Spośród licznych prac J. z filozofii przyrody i metafizyki drukiem ukazały się m.in.: *Quaestiones librorum De anima magistri Johannis Versoris* (Metz 1501, Kr 1514; frg. tłum. T. Włodarczyk, w: *Filozofia i myśl społeczna XIII–XV wieku*, Wwa 1978, 408–438); *Commentarius in „Metaphysicam” Aristotelis* (wyd. R. Tatarzyński pt. *J. z Głogowa Komentarz do „Metafizyki”*, I–II, Wwa 1984; frg. tłum. T. Włodarczyk, w: *Filozofia i myśl społeczna XIII–XV wieku*, 383–408). Traktat J. pt. *Phisionomia hinc inde ex illustribus scriptoribus [...] recollecta* (Kr 1518;

fig. tłum. pol. J. Domański, w: *Filozofia i myśl społeczna XIII–XV wieku*, 439–443) był od czasów starożytnych pierwszym dziełem poświęconym fizjonomice. J. napisał wiele dzieł astrologicznych i astronomicznych, np. *Computus chirometralis* (Kr 1507, 1511); *Introductorium astronomiae in Ephemerides* (Kr 1514); *Tractatus praeclarissimus in iudiciis astrorum de mutationibus aëris* (Kr 1514); rozpoczął także pisanie wielkiej sumy astrologicznej (*Summa astrologica*, rps BJ 1963, 2491, 2729). Popularnością cieszyły się jego prognozy i kalendarze astrologiczne, z których zachowały się m.in. *Practica Cracoviensis anni 1500* (L 1499) oraz *Conclusio primi articuli de eclipsi lunae totali ventura* (Kr 1504). Interesował się również geografiami; jego *Introductorium cosmographiae* (rps BJ 2729) było wstępem do *Kosmografii* Ptolemeusza, a w *Introductorium compendiosum in tractatum Sphaerae materialis Johannis de Sacrobosco* (Kr 1506, Str 1518) wzmiankował m.in. o portugalskich i hiszp. odkryciach geograficznych.

Janusz Dyl, Edward Gigilewicz

Poglądy filozoficzne. J. był głównym przedstawicielem *via antiqua* na UJ w drugiej poł. XV w. (niektóre z jego dzieł były tam podstawą do wykładów aż do XVII w.). Zaliczano go zwykle do tomistów (K. Michalski, A. Klawek) lub tomistów o orientacji nominalistycznej (K. Prantl). Szczegółowe badania (A. Usowicz, S. Swieżawski, Z. Kuksewicz, W. Seńko, M. Markowski, Z. Włodek) wykazały, że myśl J. jest eklektycznym połączeniem tomizmu (za pośrednictwem kolońskiego albertyzmu) z wątkami neoplatonickimi. Działalność jego przypadła na okres odrodzenia arystotelizmu na UJ – między schyłkiem nominalizmu (B. Hesse) a powstaniem krytycznie nastawionego do scholastyki humanizmu (uczniami J. byli m.in. M. Kopernik, Wojciech z Brudzewa, M. Bylica). Twórczość J. wzbudzała początkowo zainteresowanie wielu humanistów: L. Coxa, O. Lucinius, R. Agricoli. Dla późniejszych pisarzy humanistycznych (Szymon Marycjusz z Pilzna, S. Orzechowski, J. Przyłuski) J. stał się (obok Jana Dunsza Szkota i Jana Wersora) synonimem „barbarzyństwa i wsteczności”.

J. zajmował się zwł. metafizyką, psychologią, logiką i filozofią przyrody, a także matematyką, astronomią i geografiami. Filozofię, którą za

Izydorem z Sewilli określał jako „poznanie zasad boskich i ludzkich oraz zasad dobrego życia”, dzielił wg reguł platońsko-stoickich na: 1) naturalną (metafizyka, fizyka, matematyka); 2) moralną (etyka, polityka, ekonomika); 3) racjonalną (gramatyka, logika, retoryka).

Poglądy metafizyczne J. wyłożył, komentując *Metafizykę* Arystotelesa oraz *O bycie i istocie* św. Tomasza z Akwinu. Uważał, że przedmiotem metafizyki jest byt jako byt ujęty analogicznie. Za Akwinatą uznawał realną różnicę między istotą a istnieniem, natomiast pod wpływem Idziego Rzymskiego przyznawał istocie pewną aktualność, jednak nie wystarczającą do jej urealnienia (wątki esencjalizujące). Dopiero istnienie dołączone do istoty aktualizuje ją w pełni. Stosunek istota – istnienie jest analogiczny do relacji materia – forma. Za Awerroesem twierdził, że forma jest doskonalsza od compositum bytowego. Rzeczy, wg J., mają podwójny „korzeń” (radix): materialny (materia – zasada jednostkowania bytów) i formalny (bytowość – skutek działania Pierwszej Przyczyny). W przeciwieństwie do św. Tomasza uważał, że w obrębie jednego gatunku może być wiele substancji niematerialnych. W dyskusji nad zagadnieniem powszechników (uniwersalia) w sposób neoplatoński modyfikował stanowisko realizmu umiarkowanego, pojmując istoty ogólne na wzór światła biegnącego ze swego źródła do podmiotu poznającego, wśród nich zaś istotę samą w sobie (universale ante rem) jako naturę wynikającą z promieni Pierwszej Inteligencji. Krytyce poddał stanowisko Platona przypisujące ideom niezależność bytową, a za św. Augustynem i św. Tomaszem uznawał istnienie idei (prototypy rzeczy stworzonych) w umyśle Boga.

Podjmując problematykę duszy i jej władz w komentarzu do *De anima* Arystotelesa, łączył wątki tomistyczne, albertyńskie oraz naturalistyczne (Galen, Awicenna). W myśl nauki tomistycznej uznawał w człowieku tylko jedną formę substancjalną, a szkotystyczne gradus formarum rozumiał jako formy różniące się między sobą jedynie myślnie, będące przejawem wewnętrznej struktury duszy jako aktu ciała (dusza jest wg J. niezależna od materii). W duchu neoplatońskim wyróżniał w duszy obok części niższej („moc ludzka”), dzięki której można poznać rzeczy materialne, część wyższą („element Boski”), poznającą substancje duchowe. Rozważał zagadnienie intelektu, który rozumiał trojako: dusza lub władza duszy, lub jej czynność

(poznanie). Próbował łączyć stanowisko Akwinaty, uznającego istotę rzeczy materialnych za przedmiot właściwy intelektu, oraz Alberta Wielkiego, wg którego intelekt może poznawać bez współdziałania wyobrażeń. W psychologii J. zajął się podziałem i charakterystyką temperamentów.

Wiele miejsca J. poświęcił logice, komentując większość ksiąg *Organonu* Arystotelesa, *Izagogę* Porfiriusza i *Parva logicalia* Piotra Hiszpana. W sprawie statusu naukowego logiki uważał, że ma ona charakter teoretyczno-praktyczny, a jej przedmiotem są intencje drugie, ściśle związane z pierwszymi, co zbliża ją do nauk realnych (nie jest czystą nauką formalną). Zajmował się także problematyką epistemologiczną, zwł. zagadnieniem poznawalności prawdy, podmiotowych i przedmiotowych trudności w poznaniu. W logice języka, nawiązując do Piotra Hiszpana, opracował własną teorię supozycji.

Omawiając metody badań naukowych, wyróżniał: definiowanie, klasyfikację i rozumowanie sylogistyczne (koniecznościowe). Za nominalistami przyjmował, że doświadczenie zewnętrzne (dane fizyczne), które jest źródłem wiedzy, nie zawsze niesie pewność. W tym kontekście przyrodoznawstwo traktował hipotetycznie, stosując najczęściej dowodzenie dialektyczne (uprawdopodobniające) oraz tzw. indukcję wystarczającą (*inductio sufficiens*) jako przechodzenie od wystarczającej liczby przypadków lub zdań do ujęć ogólnych. Przy potwierdzaniu lub obalaniu twierdzeń należy, wg J., odwoływać się do doświadczenia (obserwacji) – na tej podstawie dowodził niemożliwości istnienia próżni w przyrodzie. Jako lekarz i przyrodnik postulował uniezależnienie się dziedzin przyrodniczych od metafizyki.

H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kr 1935, 273–277; A. Bednarski, *Materiały do dziejów medycyny polskiej w XIV i XV stuleciu*, Kr 1939, 72–76; A. Usowicz, *Traktaty J. z Głogowa jako wyraz kultury średniowiecznej*, *Nasza Przeszłość* 4 (1948), 125–156; W. Seńko, *Wstęp do studium nad J. z Głogowa*, *MHFS* 1 (1961), 9–59, 3 (1964), 30–38; S. Swieżawski, *Materiały do studiów nad J. z Głogowa*, *SMed* 2 (1961), 135–184; Z. Kuksewicz, *Szkic poglądów J. z Głogowa na podstawie „Komentarza do De anima”*, *SF* 6 (1962) z. 1, 157–186; M. Zwiercan, *PSB* X 450–452

(bibliogr.); Z. Kuksewicz, *J. z Głogowa koncepcja duszy*, SMed 6 (1964), 137–247; H. Szczegółka, *J. Głogowczyk*, Ka 1967; Z. Kuksewicz, FPS 140–143; Swieżawski DF I–VI; Z. Kusewicz, *Filozofia człowieka. Teoria duszy*, Wr 1975; M. Markowski, *Logika*, Wr 1975; tenże, *Metodologia nauk*, Wr 1976; Z. Włodek, *Filozofia bytu*, Wr 1977; M. Markowski, *Teoria poznania*, Wr 1978; J. Domański, *Początki humanizmu*, Wr 1982; J. Domański, Z. Ogonowski, L. Szczucki, *Zarys dziejów filozofii w Polsce. Wieki XIII–XVII*, Wwa 1989; J. Czerkawski, *Humanizm i scholastyka. Studia z dziejów kultury filozoficznej w Polsce XVI i XVII wieku*, Lb 1992; K. Krauze-Błachowicz, „*Declaratio Donati minoris*” *J. z Głogowa – prolog i kwestia pierwsza*, AMed 15 (2002), 427–433.

Artur Winiarczyk